

EL TESTAMENT DE RAMON MIRÓ DE 1094, NOVES PERSPECTIVES PER A LA HISTÒRIA D'ALTAFULLA

Ramon Serra Rial

Fa pocs mesos que vam tenir l'honor de col·laborar en la redacció del primer volum de la *Història d'Altafulla*, concretament en el capítol de l'alta edat mitjana. En el procés de revisió de la documentació consultada, quan intentàvem lligar alguns caps al voltant del llinatge dels Claramunt, ens vam topar amb un document que contenia la primera menció de l'església de Sant Martí d'Altafulla i del seu prevere. Dissortadament no vam ser a temps d'incloure aquesta important notícia perquè ja estàvem immersos en el procés d'edició del llibre, i vam decidir deixar-ho reposar una mica, assentar les importants alternatives que s'obrien per a la història d'Altafulla i poder consultar totes les fonts originals. La primera menció de Sant Martí d'Altafulla estava compresa en les darreres voluntats d'un fins ara desconegut Ramon Miró, en un document que sorprenentment havia passat desapercebut per a la majoria de nosaltres, tot i estar publicat per la Fundació Noguera.¹ Probablement si algú hi va fer cap, va desestimar que el document fes referència a la "nostra" vila d'Altafulla, degut a que en el mateix cartulari de la Catedral, conegut com el *Liber Antiquitatum*, també es recullen tres mencions que fan referència a una altra Altafulla, que els estudis historiogràfics situaven als encontorns de Barcelona, al terme de Sant Martí de Provençals.

La frontera del Baix Gaià a finals del segle XI seguia sense consolidar els territoris del Camp de Tarragona, malgrat algunes ocupacions puntuals de la ciutat de Tarragona. Els grans *castra* de Tamarit i Montoliu seguien conformant la frontera meridional del comtat de Barcelona, que en bona mesura quedava localitzada a la xarxa de castells que resseguia el curs del riu Gaià i el flanc nord occidental del *castrum* de

¹ *Liber Antiquitatum*, a partir d'ara *LA*, vol. I, fol II a-d, doc 65, publicat per la Fundació Noguera, *Diplomatari de l'Arxiu Capítular de la Catedral de Barcelona*, Barcelona, 2006. A partir d'ara (DACB, doc. 1612).

Montoliu (termes actuals de la la Pobra de Montornès, la Secuita, els Garidells...) es mantenia com un territori sense fixar políticament. Per contra, el tram de la desembocadura del Gaià estava organitzat amb una densa xarxa de castells termenats, que controlaven el traçat de l'antiga via Augusta en el seu accés a Tàrragona, i també donaven cobertura al port i al castell de Tamarit.

El llinatge dels Claramunt senyoretjà els grans termes de Tamarit i Montoliu durant els segles XI-XIII, dos castells que foren concedits per Ramon Berenguer I a Bernat Amat de Claramunt, un noble del seu cercle més íntim, a qui el comte de Barcelona va confiar el destí de la frontera meridional entre els anys (1055-1058). El va substituir el seu fill i hereu Deodat Bernat de Claramunt (1066-1108), que va contraure matrimoni amb Ermessenda, pubilla del vescomte de Cardona, el fill dels quals, acabarà per heretar els dos llinatges. Deodat Bernat de Claramunt va estar al capdavant dels *castra* fronterers de Tamarit, Montoliu i Cubelles, també com a vescomte de Tàrragona, un càrrec pràcticament honorífic; Deodat Bernat fou un dels nobles més actius alhora de col·laborar amb el bisbe de Vic, Sunifred de Lluçà, en els infructuosos intents de restaurar l'antiga ciutat de Tàrragona. Fou en temps de Deodat Bernat, que la família de Ramon Miró, va entroncar amb el llinatge dels Claramunt de la mà de la seva germana Ermessenda, que es va casar amb Guillem Amat de Claramunt, germà de Deodat Bernat. Al pertànyer al cercle d'influència dels Claramunt, Ramon Miró deuria adquirir un alou i certs drets al terme fronterer d'Altafulla que, finalment, acabarà donant en el seu testament a l'església de Sant Martí i al seu prevere.

Les darreres voluntats de Ramon Miró, han arribat a nosaltres a través d'una còpia del *LA* de la catedral, però el seu original es va redactar el dia 12 de desembre del 1094 a l'església barcelonina de Sant Just, on es presentaren els testimonis Geribert Guadamir i Joan Ermengol que, posant les mans damunt l'altar de Sant Feliu, juraven que havien escoltat i vist les darreres voluntats de Ramon Miró. La parròquia de Sant Just era una de les esglésies més antigues de Barcelona i gaudia d'un particular privilegi que donava validesa a tot testament fet de viva veu, si els testimonis es presentaven abans de sis mesos del traspàs, i juraven davant del rector i d'altres testimonis, haver escoltat i vist les darreres voluntats del finat.

A l'edat mitjana la mort s'enfrontava d'una manera molt diferent a la dels nostres «higiènics» temps, que la tractem de resquitllada, com un tràmit dolorós i alhora incòmode. En les capes altes de la societat medieval, que molt rarament sabien escriure, les darreres voluntats es dictaven oralment, ja sigui abans de partir a una guerra o a un viatge de peregrinació, o com en el nostre cas, simplement perquè notaven que els seus dies s'estaven exhaurint. La mort era un acte que es vivia en comunitat, en el cercle més íntim, on el finat es despenia de les seves propietats materials i es preparava per a un nou naixement, per «ascendir» a una vida nova; i per aconseguir-ho s'hi

havia d'arribar despullat, talment com en el ventre de la seva mare. En primer lloc calia despendre's dels seus drets i possessions materials, per acabar fent les deixes en memòria de la seva ànima i llavors decidir el destí del seu cos. Era un acte en el que el seu cercle només escoltava, la memòria era fonamental en aquells temps il·letrats.

Segons consta en la redacció d'aquest acte, el darrer testament de Ramon Miró fou dictat el dia 11 de juny del 1093, on triava com a marmessors el capellà de la Seu de Barcelona, Esteve Adalbert, la seva germana Ermessenda, i el seu nebot Bernat Guillem de Claramunt. Ramon Miró era un membre, podríem dir, de la petita noblesa barcelonina, un hisendat que disposava de diverses propietats i drets arreu de Catalunya: a Cardedeu (*Cartitulo*), a Claramunt (Anoia) i a Altafulla (Tarragonès), però que tenia el seu nucli patrimonial a l'entorn de la ciutat de Barcelona.

Dels orígens de la família de Ramon Miró, sabem que el 7 d'abril del 1061, els seus pares, Miró, fill de Ramon, i Ermeniarda, venien a dos matrimonis un lot de terres i l'església de Sant Fruitós de Montjuïc (Barcelona), per seixanta set mancosos d'or.² Per part de la seva mare Ermeniarda, Ramon Miró va heretar un alou a Montjuïc i a Banyoles o Banyols, als peus del delta del Llobregat, que deixava a la seva germana Ermessenda. Per part del seu pare, Ramon Miró va heretar un alou a Provençana (Hospitalet), on estava ubicada la torre o mas fortificat, que llegava al jutge Ramon Guitard, talment com el seu pare ja havia fet uns anys abans, que la disfrutará mentre visqui, llavors també passarà a mans de la canònica de la Catedral de Barcelona.³ El pare de Ramon Miró deuria enviudar per tornar-se a casar amb una tal Oda, que va llegar al seu fillastre una vinya al terme de Provençana, que Ramon deixarà a la Catedral de Barcelona. No coneixem el nom de l'esposa de Ramon Miró, però sabem que va tenir un fill de nom Pere Ramon; ell només rebrà un lot de terra i algunes vinyes prop de Montjuïc, sobre les quals no tindrà llicència per vendre ni per alienar-les. Sembla com si Ramon Miró només vulgui assegurar la manutenció del seu fill i el descarti de la línia successòria, els beneficiaris de la qual seran per una banda la seva germana Ermessenda i el seu nebot Bernat Guillem de Claramunt, i per l'altra banda, diverses institucions religioses, com la catedral de Barcelona, els monestirs de Sant Pere de les Puel·les, de Santa Maria de Montserrat, de Sant Salvador de Breda i les parròquies de Sant Martí d'Altafulla i de Sant Pere de Rubí. Els primers rebien una tercera part i els segons, per al remei de la seva ànima, rebien les restants dues

² Els compradors eren Bernat Ellefred i la seva muller Guisla, i Gondeball Ademar i Eiçulina (DACB, doc. 1024).

³ Aquesta propietat fou bescanviada el 18 de març del 1097 per part del jutge Ramon Guitard i el canonge de la Seu de Barcelona, amb Rigall, el seu germà Pere, Berenguer Bremon i la seva muller El-liarda, que acceptaven dues parts de l'església de Sant Fruitós de Montjuïc i d'altres alous propers, una església sobre la qual tenia drets el pare de Ramon Miró (DACB, doc. 1636).

parts dels seus bens mobles, que comprenien els cavalls, mules, bous, eugues, porcs, ovelles, cubs i tones (recipients), de l'or i la plata i de tota la resta de bens mobles i immobles, que també conformaven setze unces d'or que li devia Deodat Bernat (de Claramunt) per una mula i quinze per un cavall. També de vint unces que li devia el seu nebot Bernat Guillem de Claramunt, de les quals en llegava deu a la Seu de Barcelona i dues per al prevere de Sant Martí d'Altafulla (*Altafolia*) per a misses en remei de la seva ànima. També llegava per les llànties (*ad ipsa lumen*) de l'església de Sant Pere de Rubí, una vinya que va rebre de Sunifred Guillem. Totes aquestes darreres donacions ens aclareixen l'estret vincle que unia Ramon Miró amb el llinatge dels Claramunt, amb els quals a banda de deixar-los diners, compartia lligams familiars i també propietats en la seva àrea d'influència: Claramunt, Altafulla i Rubí.

En aquest primer testament Ramon Miró va endreçar les seves honors i propietats, però encara mancava un darrer repartiment, que féu quan es trobava malalt de mort al seu llit de la *mansio* de Provençana, concretament el dia 20 de novembre del 1094, segons conten Ponç Bonfill i Guillem Gerall, que actuaven com a testimonis de les darreres voluntats dictades per Ramon Miró. En primer lloc concedia el seu ordi, frument i vi que tenia a Provençana en tres parts, una per a la Seu de Barcelona, una altra per a Sant Pere de les Puel·les i l'altra per a Ramon Guitard. Tot el seu ramat d'ovelles anava a parar a Sant Pere de les Puel·les i el seu vi i els seus pans de Rubí, els deixava al prevere del lloc, Guillem Guillem. Ramon Miró també donava el seu pa i el seu vi, aquí hem de llegir els drets que tenia sobre els pans i el vi produït a Altafulla, a la seva «senyora» Ermessenda, amb el seu mul i la meitat de dos cavalls. La seva germana Ermessenda aquí es mencionada com la seva *domina*, perquè ella s'havia casat amb Guillem Amat de Claramunt, un noble d'un grau superior al dels Miró. Tampoc podem passar per alt que si Ramon Miró deixava els seus drets sobre els pans i els vins d'Altafulla, d'alguna manera ens està confirmant que la producció de cereal i vinya estava plenament normalitzada en aquells temps al terme d'Altafulla.

Amb el testament de Ramon Miró s'obren un munt de noves hipòtesis que esperem, poder anar relligant amb el temps, per exemple: podem apuntar que durant el segle XI, una part de la societat barcelonina d'origen benestant o rendista i també comerciant, el paradigma dels quals fou Ricard Guillem, es va acabar integrant dins la jerarquia feudal que tenia el control polític i militar del país. Entre aquesta oligarquia hi formaven part algunes famílies terratinents del terme de Santa Eulàlia de Provençana, una vila que esdevindrà molt important per el Baix Gaià, ja que fou el nucli patrimonial de la família de Ramon Miró, fidel dels Claramunt, però també

d'un altre gran hisendat com Ramon Bernat,⁴ germà de Berenguer Bernat, fidel alhora de Geribert Miró, senyor del terme de Berà, Roda i Creixell⁵. Els lligams entre aquest grup d'hisendats són constants en la documentació, s'intercanvien propietats, enllacen familiarment, actuen com a marmessors o de testimonis l'un de l'altre... En definitiva formen part d'un grup social molt actiu en la documentació i poc estudiat, llevat d'algunes excepcions, un grup que acabarà adquirint drets i propietats en la frontera de Tarragona durant els segles XI i XII.

Els molins del Besós

Les noves dades que aportava el testament de Ramon Miró, obligaven a fer un replantejament de les altres mencions sobre Atafulla compreses en el *Liber Antiquitatum* de la Catedral de Barcelona; calia aclarir si alguna d'elles, podia fer referència al terme d'Atafulla del Baix Gaià. Però després de consultar les fonts, podem concloure que no hem trobat cap altra referència, que d'una manera clara puguem identificar amb l'Atafulla del Baix Gaià. Per contra, les referències al complex de molins situat a l'últim tram del riu Besòs, en el terme de Sant Martí de Provençals i Sant Adrià, són força habituals durant els segles XI i XII. Uns molins que eren coneguts com els d'Estadella i d'Atafulla «*Altafolia*», amb un origen comtal pretèrit, l'any 1114 el comte Ramon Berenguer III va empenyorar els molins d'Estadella i d'«*Altafolia*» amb motiu de la campanya de Mallorca, que finalment va acabar per donar a la Canongia de Barcelona l'any 1131 «*molendinos meos quibus dicitur Estadela... juxta flumen Bisocii*»⁶. El molí o molins d'Atafulla també surten referenciats en les darreres voluntats d'un tal Folc Geribert, que el 7 de novembre del 1136,⁷ va fer donació del seu cos en vida i en la mort a la Canongia de Barcelona. La donació comprenia un alou a Sant Martí de Provençals, dos masos amb els seus termes i diverses propietats a Banyols, *Sagma* i una peça de terra a la Granada (segurament al Pla de Barcelona, però també podria fer referència a la població del Penedès) i a l'arquebisbe Oleguer, de Tarragona, li cedia un alou que hi havia a «*ipsos molendinos de Alta folia, sicut tenet ad ipsos molendinis usque ad litoris maris*»; unes propietats que li provenien per cessió del seu germà Ra-

⁴ El 5 de juny del 1075 es publicava el testament de Ramon Bernat, (DCB, doc 1301) entre els marmessors hi havia el sagristà Ponç, el nostre Ramon Miró de *ipsa Turre*, Berenguer Guillem (cosí) i Ponç Recosind.

⁵ Geribert Miró fou el primer senyor del *castrum* de Roda i Berà. Era un membre de la noblesa barcelonina i habitual del cercle de Ramon Berenguer I, fill de Mir i Quíxol, es va casar amb una tal Ermesenda i va morir sense descendència. Geribert Miró va publicar el seu testament l'any 1074 i encara que comparteixi el nom del pare amb Ramon Miró, a dia d'avui no semblen compartir el mateix llinatge.

⁶ (LA, vol. I, doc. 10 i 11).

⁷ (LA, vol. II, fol 111, doc. 335).

mon Geribert i que les donava a canvi de dret a sepultura a la catedral i per al remei de la seva ànima i la dels seus pares.

Pocs mesos després de ser acollit per la Canònica, es publicava el testament de Folc Geribert el 5 de febrer del 1137⁸ on es ratificava la donació a l'arquebisbe Oleguer del seu alou d'Altafulla «*Altafolia*». Els drets sobre el camp d'Altafulla no van ser reclamats per cap dels seus descendents, i el 14 de maig del 1137, el comte Ramon Berenguer IV donava a l'Hospital dels pobres de la Catedral de Barcelona, la porció de l'alou del «*campo de Alta Folia*», que li corresponia per *exorquia* de Folc Geribert, un dret feudal que s'aplicava quan el finat moria sense testar. Prèviament el mateix Hospital, havia rebut l'altra porció d'aquest alou de part de l'arquebisbe Oleguer. El 1142 el bisbe Arnau establia al templer Ramon *Guanalgaudi* i el 1152, Guillem Girbau reiterava la donació als templers amb els molins i terres que posseïa en el terme de Sant Martí de Provençals, en els llocs anomenats d'Estadella i Altafulla. L'any 1162, el mateix Hospital rebrà a canvi de vint morabatins d'or, dues peces de terra separades «*in territorio Barchinone, apud Altam Fuiam*», de part del matrimoni format per Pere de Barcelona i Ermeniarda. En les afrontacions d'aquestes donacions, es confirma que aquestes peces de terra llindaven amb d'altres propietats de l'Hospital i de la Canònica de Barcelona, però també amb un aregall que partia el camp de Pere i Ermeniarda amb el de «*Petrum Aimici*» i amb les terres de «*regularum terracie*». Una afrontació que feia referència a la Canònica de Santa Maria de Terrassa, fundada l'any 1113 per l'abat Oleguer de Sant Ruf d'Avinyó, que va decidir traslladar l'antiga comunitat de Sant Adrià del Besòs, molt propera als molins, on el futur sant Oleguer, hi va fer estada entre els anys 1095 al 1108.

Tenint en compte tots aquests arguments, vam desestimar la possibilitat d'ubicar les referències als molins d'Altafulla del *LA*, amb les restes de l'actual molí del Pas, situat al terme de Tamarit (actualment Tarragona), prop d'un pas o pontarró del camí reial, que actua com a partió del terme amb Altafulla. Tot i que no podem confirmar la hipòtesi, cal tenir en compte per a futurs estudis o campanyes arqueològiques, que ja tenim documentada l'activitat al molí del Pas durant el segle XIII. En un regest al foli 196 del Índex General, es recull la notícia d'una concessió d'aigua establerta el 1274, per a regar unes terres properes al molí «*llamado*» del Pas, en el terme de Tamarit, que era propietat del «*cavallero*» Arnau de Tamarit, membre d'un llinatge que administrava diferents drets que penjaven de la castlania de Tamarit. Aquest antic rec que derivava del proper molí, probablement sigui l'antecedent de l'encara visible sistema hidràulic del terme baix del riu Gaià, les restes del qual, estan sent recuperades pel seu gran interès ecològic.

⁸ (*LA*, vol. II, fol 111, doc. 334).